

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА

З педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського

Геннадій БОНДАРЕНКО, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової освіти та методик гуманітарних дисциплін Київського університету імені Бориса Грінченка

Будучи спрямованим у майбутнє, педагогічний досвід В. О. Сухомлинського, потребує лише певного доповнення, зумовленого розвитком психолого-педагогічних досліджень, є багатющим джерелом ідей щодо формування людини-творця. Ці ідеї співзвучні з сучасними психолого-педагогічними концепціями формування творчої особистості.

В. О. Сухомлинський порушив питання *формування творчої особистості молодшого школяра* у час, коли педагогічний, виховний аспект творчості був мало вивчений у теорії та реалізований на практиці. Він заклав першу підвалину на цій педагогічній ниві, яка сприяла розвитку нових ідей, поглядів, підходів (прийомів, способів, засобів, форм), ціннісних орієнтацій, критеріїв для подальшого розвитку проблеми формування творчої особистості молодшого школяра психолого-педагогічною наукою.

Формування творчої особистості молодшого школяра В. О. Сухомлинський вважав не додатковою метою, а *важливою складовою в організації всього цілісного навчально-виховного процесу*.

Керуючись фундаментальними положеннями вчених-психологів — Л. С. Виготського, Г. С. Костюка, І. П. Павлова, Ж. Піаже і видатних педагогів А. С. Макаренка, К. Д. Ушинського, С. Т. Шацького, — В. О. Сухомлинський обґрунтував і реалізував на практиці низку педагогічних ідей, які стали важливими в подальшій психолого-педагогічній розробці проблеми творчості.

Визначальна, концептуальна ідея формування творчої особистості молодшого школяра в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського полягала в такому:

«...кожна людина може... стати неповторним творцем не тільки матеріальних, а й духовних цінностей». Ця ідея великого педагога ґрунтувалась на положенні Л. С. Виготського про те, що творчими більшою чи меншою мірою є абсолютно всі. Тому В. О. Сухомлинський стверджував про важливість розгледіти в кожній дитині її неповторну жилку, завдяки якій, а також за допомогою великого вихователя — праці вона стане творцем, поетом у своїй справі. «В однієї дитини виявляються нахили до творчої праці в галузі рослинництва, в іншої — до технічної творчості, у третьої — до музики, у четвертої — до поезії тощо. Школа повинна дбайливо плекати кожний задаток, кожний талант...»

Надзвичайно важливим є не лише вміння розкрити талант, а й не дати йому загинути, тобто створити сприятливі *умови для розвитку цього таланту*, такі як:

- творча діяльність учителя;
- взаємозв'язок між розумовою і фізичною творчою працею;
- атмосфера емоційного комфорту.

В. О. Сухомлинський наголошував, що «...в кожного учня є свої природні задатки, але індивідуальні здібності не є щось фатальне, раз назавжди встановлене, зумовлене тільки «іскрою божою». Майстерність виховання саме в тому й полягає, щоб здібності постійно розвивалися...», бо «задатки, здібності й нахили — як квітучий кущ троянди; одні квіти відцвітають, інші розкривають свої пелюстки».

Це твердження В. О. Сухомлинського повністю узгоджується з результатами психологічних

досліджень Н. С. Лейтеса про сензитивні періоди в житті людини.

Говорячи про творчу обдарованість і талановитість усіх без винятку дітей, В. О. Сухомлинський, однак, стверджує, що у «... *колективі є школярі з дуже обмеженими здібностями*». Ця думка, на перший погляд, ніби суперечить сказаному вище. Насправді ж суперечності немає, якщо взяти до уваги те, що від природи дійсно всі психічно здорові діти отримують певні задатки, хоча й різні за характером і величиною. Але *задатки* — це ще не творчі здібності. Якщо їх не розвивати, то вони зів'януть, не проростуть.

 В. О. Сухомлинський розвинув і реалізував положення Л. С. Виготського про те, що творчість є необхідною умовою існування людини. Він писав: «Без творчості немислиме пізнання людиною своїх сил, здібностей, нахилів; неможливе утвердження поваги до себе, чутливе ставлення особистості до морального впливу колективу. Без творчого життя особистість не може бути вихованою, без творчості немислимі духовні — інтелектуальні, емоційні, естетичні, ідейні — взаємини між особистостями в колективі».

Звідси випливає його розуміння *ідеалу людини* — творча особистість, яка глибоко відчуває красу навколишнього світу, творець матеріальних і духовних цінностей, мудрий мислитель і дослідник, патріот, гуманіст.

Такий підхід В. О. Сухомлинського став базою для розробки сучасних психологічних концепцій щодо формування людини-творця.

В. О. Сухомлинський дає власне тлумачення *поняття «дитяча творчість»*: «...бачення людиною свого внутрішнього світу, передусім, свого розуму, свого напруження інтелектуальних сил, свого розуміння й творення краси внаслідок своєї праці, своїх зусиль. Може, маленька дитина повторює те, що було вже зроблено, створено іншими людьми, але якщо це діяння — плід її власних розумових зусиль, — вона творець; її розумова діяльність — творчість».

По суті, педагог уперше говорить про те, що *критерієм творчості* є не лише відкриття і створення нового у зовнішньому світі, а й виявлення нового у собі (власних можливостей) і у своєму ціннісному ставленні до дійсності.

Такий підхід В. О. Сухомлинського, на нашу думку, перегукується з твердженням С. Л. Рубінштейна про більш високий рівень життя, який передбачає розвинуту здатність особистості до саморефлексії, до роздумів над своїм життям, його творення на основі власних уявлень і творчого його конструювання.

Досліджуючи проблему детермінації творчих проявів активності особистості, Ю. О. Міславський підтверджує думку В. О. Сухомлинського про те, що *суттєвим критерієм процесу творчості* є не лише критерій новизни, оригінальності його результатів, а й власне психологічний критерій внутрішніх, суб'єктивних перебудов, росту особистості, який відбувається під час тих чи інших об'єктивних перетворень.

Теоретичний аналіз спадщини В. О. Сухомлинського дає змогу побудувати *модель структурних компонентів (сфер)* творчої особистості молодшого школяра (див. схему), на які педагог орієнтувався і формував у контексті цілісного неперервного навчально-виховного процесу, мета якого — всебічний і гармонійний розвиток особистості.

Так, *пізнавальний компонент* полягав у діагностиці й розвитку інтелектуальної сфери молодших школярів — розумових операцій як основних механізмів творчого мислення. Тут автор приділяв увагу розвитку інтелекту, а саме: інтелектуально-логічним здібностям (спостерігати, аналізувати, порівнювати тощо), інтелектуально-евристичним (уявляти, фантазувати, висувати ідеї, творчо застосовувати на практиці отримані знання тощо), здібностям до самоорганізації (наполегливості у доведенні справи до кінця, вольовим зусиллям тощо).

Мотиваційний компонент полягав у розвитку в молодших школярів пізнавального інтересу, інтересу до певного виду творчості, інтелектуальних потреб, джерелом яких був значний успіх учня; ціннісних орієнтацій (родина, друзі, вчителі).

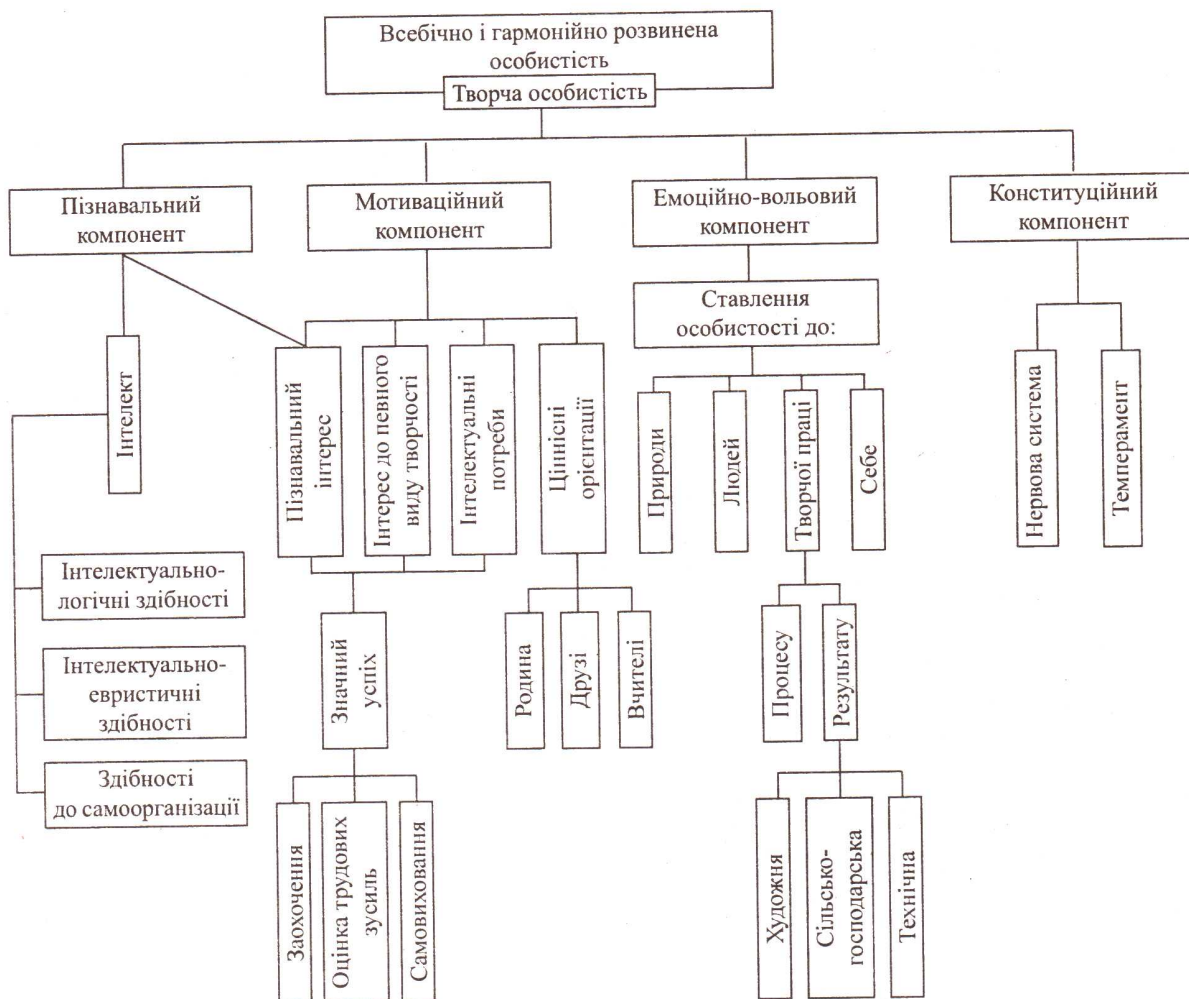
Емоційно-вольовий — у ставленні особистості до природи, до людей, до творчої праці (процесу, результату), до себе.

Конституційний — у значенні й ролі властивостей нервової системи, темпераменту в системі творчої діяльності молодших школярів.

В. О. Сухомлинський розкрив у педагогічній теорії таке поняття, як *ступінь творчості*.

Схема

Модель структурних компонентів творчої особистості
молодшого школяра (за В. О. Сухомлинським)

Педагог писав: «Ступінь творчості — це не сума знань, а особлива спрямованість інтелекту, особливий взаємозв'язок між інтелектуальним життям особистості й виявленням її сил в активній діяльності... Я б назвав творчість самою суттю життя в світі знань і краси».

Сьогодні можна вважати доведеним психологічною наукою той факт, що **творчі здібності не зводяться до знань**, хоча певний взаємозв'язок існує.

Творчий процес В. О. Сухомлинський розглядав як **інтелектуальну працю**, в результаті якої учні розвивають свої творчі розумові здібності

й набувають знань, практичних умінь і навичок. «Якщо в інтелектуальній праці на чільне місце не висувається розвиток творчих розумових здібностей, по суті немає інтелектуального життя особистості і колективу. Творчі розумові здібності розвиваються там, де знання включаються в інтелектуальне життя колективу, стають засобом духовного спілкування особистостей; передача знань набуває емоційного забарвлення радості, сердечності, турботи про людину», — зазначав педагог.

В. О. Сухомлинський розробив власну **систему формування творчої особистості молодшого школяра**, яку називав «гармонією педагогічних впливів». Суть її полягала в тому, що ця система

виражала одну з найважливіших закономірностей виховання: «педагогічний ефект кожного засобу впливу на особистість залежить від того, наскільки продумані, цілеспрямовані, ефективні інші засоби впливу... Між виховними впливами існують десятки, сотні, тисячі залежностей і зумовленостей. Ефективність... зрештою, визначається тим, як ці залежності і зумовленості враховуються, точніше, реалізуються на практиці».

До поняття «педагогічна система» В. О. Сухомлинський відносив усю багатогранність, сукупність методів і прийомів виховного впливу педагога на колектив і вихованця.

Структурні елементи педагогічної системи:

- природа (обов'язкова і постійна взаємодія з нею) і краса;
- співпереживання (не тільки до людини, а й до всього живого);
- творча думка (не будь-яка, а самостійна);
- творча праця (тобто праця не тільки корисна, а й та, яка щось створює в самостійних умовах пізнання і творчості).

Так, спілкування з природою було пронизане співпереживанням до всього живого, мало характер творчої праці й формувало творчу думку. Співпереживання було пов'язане з думкою, яка шукала шляхи для дієвої допомоги всьому живому, і завершувалося активною допомогою, що потребувала праці. Праця завжди пов'язана з благом людей і природи (тобто співпереживанням) та має творчий характер, і зрештою, творче мислення виникало у процесі самостійної дослідницької та трудової діяльності, яка була пронизана співпереживанням до всього оточення.

Ця система реалізовувалася в цілісному навчально-виховному процесі початкової школи:

через навчальні предмети, позакласну шкільну роботу (індивідуальну, групову, масову), різні форми соціальної діяльності.

В. О. Сухомлинський на початковому етапі — етапі творчого розвитку молодшого школяра — важливими творчими здібностями, які необхідно формувати, вважав такі:

• **спостережливість.** Це, на думку В. О. Сухомлинського, є найважливішою рисою розвинутого розуму. Із спостережливостю тісно пов'язані такі риси розумового розвитку, як допитливість, тобто активне ставлення до явищ навколишнього життя, прагнення пізнавати і знати; системність, тобто цілеспрямований вибір об'єктів пізнання, понять, висновків; місткість, тобто вміння зберігати в пам'яті знання й орієнтуватися в інтелектуальних багатствах; дисциплінованість, гнучкість, самостійність, критичність.

• **Уява і фантазія.** В. О. Сухомлинський детально описує механізм формування творчої уяви і фантазії: виділення окремих елементів предмета, їх зміну (перебільшення, применшення), поєднання змінних елементів у нові цілісні образи тощо. Він спонукав учителів початкових класів: «...давайте простір... для дитячої фантазії, не ламайте дитячої мови, казкового бачення світу...»

• **Почуття гумору, дотепність.** Ідеться про особливе ставлення до людей, обставин, подій, до самого себе. Чутливість до смішного, внутрішню «готовність» сміятися В. О. Сухомлинський називав зворотнім боком мислення. Він зазначав: «Розвивати у дитини здатність сміятися, утверджувати почуття гумору — це разом з тим зміцнювати її розумові сили й здібності, вчити тонко думати й мудро бачити світ... Гумор казок і оповідань про те, що діти бачать навколо себе, вчить їх емоційно схоплювати суперечності дійсності, виховує здатність порівнювати, зіставляти».

• **Уміння абстрагуватися.** Важливе виховне завдання В. О. Сухомлинський вбачав у тому, щоб поступово прищеплювати дітям навички напруженої творчої розумової роботи. Дитина повинна вміти абстрагуватися від усього, що оточує її в цей момент, щоб спрямувати розумові зусилля на досягнення мети, поставленої вчителем чи самою собою.

• **Наполегливість.** В. О. Сухомлинський вважав, що виховання волі починається з мисленнєвої

постановки мети перед собою, зосередження розумових сил, осмислення й контролю. Важливе виховне завдання він вбачав у тому, щоб діти саме в розумовій праці відчували, що таке важко.

• **Уміння зберігати в пам'яті знання.** Педагога постійно непокоїло питання, як зміцнити, розвинути пам'ять дітей, збагатити її поняттями, істинами, узагальненнями, які завжди можна було б використати як засіб мислення. «Зберігання в пам'яті необхідного кола знань — одна з важливих умов творчого мислення», — зазначав В. О. Сухомлинський.

• **Творче застосування на практиці отриманих знань.** Одним із найголовніших завдань початкової школи В. О. Сухомлинський вважав навчити молодших школярів користуватися знаннями. Бо ж саме в молодших класах виникає небезпека перетворення знань на мертвий вантаж. Адже за своїм характером розумова праця пов'язана з набуттям нових умінь і навичок. «Якщо ці вміння і навички тільки засвоюються і не застосовуються на практиці, навчання поступово виходить за сфери духовного життя дитини, неначе відділяється від її інтересів і захоплень. Прагнучи запобігти цьому явищу, вчитель дбає, щоб кожна дитина творчо застосовувала свої вміння і навички».

• **Місткість і гнучкість мислення.** «...єдність знань і вмінь, при якій знання переходять в уміння, настільки глибоко трансформуються в уміннях, що у використанні знань виявляється певний автоматизм» [10, с. 253]. «Тільки така праця, коли дітям самим доводиться думати, зіставляти, вирішувати, формує в них гнучкість розуму».

• **Здатність аналізувати і синтезувати.** Педагог вважав, що людина, в якій виробилася ця здатність, підходить до трудових завдань як до розв'язання задач, висуває гіпотези, подумки й на практиці їх перевіряє.

• **Критична оцінка своєї діяльності.** В. О. Сухомлинський виховував у своїх школярів таку якість розуму, як критичне ставлення до своїх суджень, оцінок, рішень, до своєї трудової діяльності. Відсутність такого підходу, на його думку, — недолік, що є прямим наслідком відриву думки від творчої праці. «Без критичної оцінки своєї діяльності людина не може правильно осмислити й оцінити свої успіхи — вона може вважати за успіх

те, що взагалі не залежить від її зусиль», — зазначав він. Зрозуміло, що на початковому етапі роль критика брав на себе учитель початкової школи.

• **Здатність знаходити різноманітні способи вирішення творчого завдання.** Досвід В. О. Сухомлинського переконав у тому, що, керуючи трудовою діяльністю учнів, важливо створити умови, за яких вони творчо ставилися б до справи, щоб у процесі роботи народжувалися нові ідеї й пропозиції, внаслідок яких сам задум поступово змінювався б, ставав складнішим, вимагав нової праці. Здатність знаходити різноманітні способи розв'язання завдання, на думку педагога, має велике значення у процесі формування творчої особистості.

• **Широта думки.** У процесі трудової діяльності учні В. О. Сухомлинського поступово набували таких якостей розуму, як «широта думки, уміння охопити складну взаємообумовленість явищ, знайти головну, вирішальну ланку, підкорити зусилля розуму і рук певному задуму».

• **Відчуття краси.** В. О. Сухомлинський розглядав красу в загальній гармонії всіх впливів на особистість: краса і природа, краса і праця, краса і творчість тощо. У молодших школярів він розвивав уміння бачити, відчувати красу, переживати її від побаченого й почутого, щоб краса входила в їхні душі у різноманітних виявах. Він писав: «Почуття краси породжує поетичне слово, думка втілюється в яскраві образи... Якщо думка вилилася в поетичне слово, якщо в цьому слові затремтіли ніжні барви квітів, запахи трави, заграли переливи тіней і напівтіней лісового сутінку, — значить затремтіла дитяча думка, значить розум дитини черпає животворні сили... з природи, з краси».

Що старшими ставали вихованці В. О. Сухомлинського, то більше з'являлося нових якостей творця, які необхідно було формувати: чутливість до суперечностей, здатність до творчого сумніву, інтуїцію, сміливість, використання різних способів доведення тощо.

Одним із основних чинників розвитку творчих здібностей молодших школярів В. О. Сухомлинський вважав **емоційно-вольову сферу**, а саме: збудженість у творчій ситуації. Почуття гордості, яке переживає дитина, коли досягає успіху в улюбленій справі, — перше джерело самосвідомості, іскра, що запалює в душі дитини вогник творчого натхнення, а без «радісного

піднесення і відчуття сил немає людини, немає глибокої впевненості в тому, що вона посяде гідне місце в житті».

До джерел емоціогенних ситуацій В. О. Сухомлинський відносив:

- емоційний потенціал, закладений у самому матеріалі, що вивчався й обговорювався;
- шляхи подання навчального матеріалу та роботи над ним, які містили: емоції, викликані отриманням бажаного результату, переживанням успіху досягнення; емоції, викликані самим процесом пізнання, впевненістю у своїх силах; емоції, викликані ситуацією змагання; емоції, викликані міжособистісними стосунками у процесі навчання і виховання.

Важливість виховання емоцій у процесі формування творчої особистості школяра, незважаючи на суперечність і різноманітність суджень, підкреслюється і в сучасній теорії мотивації А. К. Марковою, В. С. Мерліном та іншими.

Розвиток творчих якостей як цілеспрямований вплив, на думку В. О. Сухомлинського, не більше як метафора. Глибокі знання психології про те, що весь вплив із боку вчителя дитина пропускає через власну систему потреб, цінностей, інтересів і залежно від них приймає своє рішення, дали змогу В. О. Сухомлинському з цих психологічних позицій розглядати і проблему розвитку творчих якостей. Він розумів, що неможливо за бажанням учителя зробити дитину творчою особистістю, які б досконалі методи і прийоми не застосовувалися. В усіх випадках, коли відбувається розвиток творчих здібностей учня, значною мірою це стає можливо лише завдяки самовихованню.

«З психологічної точки зору його (В. О. Сухомлинського. — Г. Б.) педагогіку можна визначити як «педагогіку потреб». До речі, сам В. О. Сухомлинський головним завданням педагога вважав «виховання бажань», тобто потреб. Основна роль у цій педагогіці відводиться самовихованню дитини, її власній потребі змінити себе, виховати за власним ідеалом», — зазначає О. М. Матюшкін.

Як нам вдалося з'ясувати, **оптимальними умовами для самовиховання** творчих здібностей у педагогічній діяльності В. О. Сухомлинського були:

- обстановка в сім'ї та в школі, яка сприяла високій самооцінці дитини (тобто створення у неї достатньої впевненості у своїх силах, творчих можливостях);
- радість і задоволення від творчої діяльності;

- можливість вибору самою дитиною своїх творчих занять, а в результаті й тих способів дослідницької діяльності, які найбільше відповідають її інтересам.

Надаючи великого значення у формуванні творчих якостей **конституційній сфері** (нервовій системі, темпераменту, індивідуально-психологічним якостям), В. О. Сухомлинський писав: «Уже в 5—6 річному віці виділяється група дітей, яких ми називаємо дослідниками».

Він дає **яскраві портрети окремих психологічних типів** — «теоретиків» і «мрійників» (поетів).

«**Теоретики** заглиблюються у деталі речей і явищ, докопуються до їх сутності; в їхніх думках помічається тяжіння до розмірковування, логічного доведення.

Мрійники, або поети, бачать предмети і явища в їх загальних окресленнях; на них справляє велике враження краса присмерків, грозова хмара; вони захоплюються грою фарб, у той час коли теоретики задають питання...»

В. О. Сухомлинський висунув і обґрунтував положення про те, що **виявлення і розвиток творчої активності молодшого школяра залежить від оточення, в якому він знаходиться**. Тобто йдеться про вплив **колективної діяльності** на формування творчої особистості. Він зазначав: «Процес творчості характерний тим, що творець самою працею своєю і її наслідками справляє величезний вплив на тих, хто поруч з ним. Одухотворення й натхнення однієї особистості породжує одухотворення й натхнення в душах інших... Творчість — це незримі ниточки, які об'єднують серця. Якщо ви хочете, щоб людина благотворно впливала на людину, утверджуйте в духовному житті колективу й особистості творчість».

Такий підхід є основним у сучасних психолого-педагогічних дослідженнях проблеми виховання творчої особистості.

Сукупність усіх рис творчої особистості молодшого школяра, які виділяв і формував В. О. Сухомлинський, можна звести до таких інтегральних якостей: спрямованості, знань, умінь і навичок, здібностей, особливостей характеру і темпераменту.

У розвитку здібностей молодших школярів В. О. Сухомлинський велике значення надавав **створенню творчого клімату**, як у домашньому

вихованні, так і в системі шкільної освіти, де визначальною була роль останньої.

У Павлівській школі діяла *батьківська школа*, на заняттях якої батькам читалися *лекції*:

- «Праця і творчість дитини від 4 до 7 років»;
- «Творчість, гра, казка у вихованні дошкільників»;
- «Розумове виховання у віці від 2 тижнів до 3-х років. Виключне значення цього віку у вихованні розумових здібностей»;
- «Природа в розвитку мови і мислення дитини 7—9 років»;
- «Краса в розвитку мови і мислення дитини 7—9 років»;
- «Пізнання світу і розвиток мови дитини 9—11 років» тощо.

Найважливішими *елементами (методами) виховання творчості* у молодших школярів були: продуктивна праця, дослідження, експеримент, самостійне вивчення життєвих явищ, літературних джерел, літературно-творчі спроби.

Заклавши у систему навчання яскраву думку, живе слово і творчість дитини, В. О. Сухомлинський *розробив зміст і методику застосування нових форм розвитку творчого мислення*: подорожі до джерел рідного слова, уроки слова та почуттів, години творчості та улюбленої праці тощо.

Тут особливе місце посідала теоретично обґрунтована і реалізована на практиці В. О. Сухомлинським ідея про *синтез засобів мистецтва* у формуванні творчої особистості молодшого школяра, яка полягала у широкому використанні:

- а) естетичних засобів природи;
  - б) оточення;
  - в) різних видів мистецтва;
  - г) різноманітності творчої діяльності дітей.
- «Музика — уява — фантазія — казка — творчість — така доріжка, йдучи якою, дитина розвиває свої духовні сили».

Спостереження В. О. Сухомлинського показали, що сприятливим періодом виховання словом є період від 6—7 до 13—14 років. Те, що зроблено в ці періоди (особливо в 6—10-річному віці), ніколи більше не можна буде зробити, наздогнати. Тому що тільки *в молодшому шкільному віці мозок піддатливий, пластичний* — можливості цього періоду невичерпні.

Сучасні дослідження вчених-психологів (О. М. Матюшкін, В. О. Моляко та інших) підтверджують спостереження В. О. Сухомлинського щодо сензитивності цього періоду до словесних творчих проявів.

Отже, аналіз педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського щодо процесу формування творчої особистості молодшого школяра дає змогу дійти таких висновків.

Визначальними *орієнтирами процесу формування творчої особистості* вчений-педагог вважав: віру в талановитість і творчі сили кожного вихованця; різнобічний розвиток молодшого школяра; глибину знань, сталість умінь і навичок як фундамент творчості; дослідницький, експериментальний характер будь-якого виду трудової діяльності; різноманітні види творчої праці у школі; радість успіху учнів у творчій діяльності; формування стійкого інтересу молодших школярів до творчої діяльності; індивідуальний підхід; колективну творчу діяльність.

У процесі формування творчої особистості молодшого школяра В. О. Сухомлинський орієнтувався на розвиток пізнавальної, мотиваційної, емоційно-вольової та конституційної сфер.

Технологія формування творчої особистості молодшого школяра характеризувалася поетапністю і передбачала взаємовплив таких елементів: природи, співпереживання, творчої думки і творчої праці.

Формування творчої особистості молодшого школяра здійснювалося в цілісному навчально-виховному процесі.

Педагогічний досвід вітчизняного педагога-гуманіста В. О. Сухомлинського, поза будь-яким сумнівом, є втіленням високої гуманності, демократичності. Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського щодо формування людини-творця — невичерпне джерело ідей для закладання фундаменту школи майбутнього, школи завтрашнього дня. Вона сприяє вирішенню завдань нової школи України XXI століття і педагогічної науки щодо формування творчої особистості молодшого школяра.

Використані джерела

1. Андреева Е. К. Союз с природой / Е. К. Андреева. — М.: Знание, 1985. — 80 с.
2. Развитие творческой активности школьников / под ред. А. М. Матюшкина; Науч.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии АПН СССР. — М.: Педагогика, 1991. — 160 с.

3. Сухомлинский В. А. Этюды о коммунистическом воспитании // Народное образование. — 1967. — № 8. — С. 52.

4. Сухомлинский В. А. Как учить маленьких детей // ЦДАВО України, ф. 5097, оп. 1, спр. 675.

5. Сухомлинский В. А. Мысль, живое слово, творчество — в основе системы обучения // ЦДАВО України, ф. 5097, оп. 1, спр. 702.

6. Сухомлинський В. О. Людина неповторна. Вибрані твори: в 5 т. — К.: Рад. шк., 1977. — Т. 5. — С. 80—96.

7. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу. — К.: Рад. шк., 1971. — 208 с.

8. Сухомлинський В. О. Моя педагогічна система // Радянська школа. — 1988. — № 6. — С. 87—92.

9. Сухомлинський В. О. На нашій совісті — людина. Вибрані твори: в 5 т. — К.: Рад. шк., 1977. — Т. 5. — С. 203—217.

10. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа. Вибрані твори: в 5 т. — К.: Рад. шк., 1977. — Т. 4. — С. 7—390.

11. Сухомлинський В. О. План роботи Павлівської середньої школи на 1967/68 н. р. // Архів державного меморіально-педагогічного музею В. О. Сухомлинського. — ПМС КН 1709 / Ру 483. — 60 с.

12. Сухомлинський В. О. План роботи Павлівської середньої школи на 1969/70 н. р. // Архів державного меморіально-педагогічного музею В. О. Сухомлинського. — ПМС КН 1711 / Ру 485. — 63 с.

13. Сухомлинський В. О. Розум і руки. Вибрані твори: у 5 т. — К.: Рад. шк., 1977. — Т. 5. — С. 69—80.

14. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори: в 5 т. — К.: Рад. шк., 1977. — Т. 3. — С. 7—279.

15. Сухомлинський В. О. Формування комуністичних переконань молодого покоління. Вибрані твори: в 5 т. — К.: Рад. шк., 1976. — Т. 2. — С. 7—146.

Обов'язкова заява

ТОВ _____

(заповнюється редакцією)

ПІБ _____

Місце роботи, посада _____

Контактний телефон _____

E-mail _____

ЗАЯВА

Прошу розглянути мої матеріали (твір, рукопис): _____

з метою подальшого опублікування у виданнях підприємства _____

(заповнюється редакцією)

на паперових та електронних носіях, на веб-ресурсах (по можливості), тиражування на паперових та електронних носіях, дисках тощо та продажу видань.

Не заперечую проти передачі моїх матеріалів (твір, рукопис) іншим видавцям для подальшого тиражування на паперових та електронних носіях, дисках і т.д. та продажу.

Гарантую, що права на ці матеріали (твір, рукопис), визначені Законом України «Про авторські та суміжні права», належать мені і їх не було передано іншим фізичним та юридичним особам.

Надаю редакції право під час підготовки до друку доопрацьовувати, редагувати, перекладати, скорочувати, доповнювати надані матеріали (твір, рукопис), змінювати їх назви (заголовки та підзаголовки).

У разі виникнення спорів щодо авторського права на матеріали (твір, рукопис) зобов'язуюся врегулювати спір самостійно, відповідно до законодавства України.

Публікацію прошу здійснити на благодійних засадах.

Автор повідомлений про те, що матеріали (твір, рукопис) не рецензуються та не повертаються. За згодою сторін узяті до друку матеріали (твір, рукопис) після закінчення річного строку зберігання підлягають знищенню.

Відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» виключно з метою і в рамках виконання вимог законодавства про авторські та суміжні права, податкового законодавства надаю підприємству згоду на обробку та використання моїх персональних даних: паспортних даних, ідентифікаційного коду тощо.

Примітка. Перелік електронних матеріалів, що передаються у користування для розповсюдження:

Поштова адреса та індекс _____

Паспорт серія _____ № _____, виданий _____

« _____ » _____ р. Ідентифікаційний код _____

Автор _____

(ПІБ)

(дата)

(підпис)

Примітка. Необхідно заповнити від руки текст примітки та все, що нижче.